

Оксана СЛІПУШКО

**ДУХОВНА ДЕРЖАВА
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА:
НАЦІОНАЛЬНА
І СОБОРНА**

У статті досліджено концепт Духовної Держави у творчості Тараса Шевченка. Наголошено на її національному і соборному характері, визначено домінування цього концепту у всій спадщині митця та його світогляді.

Ключові слова: Духовное Государство, Тарас Шевченко, концепт, світогляд митця.

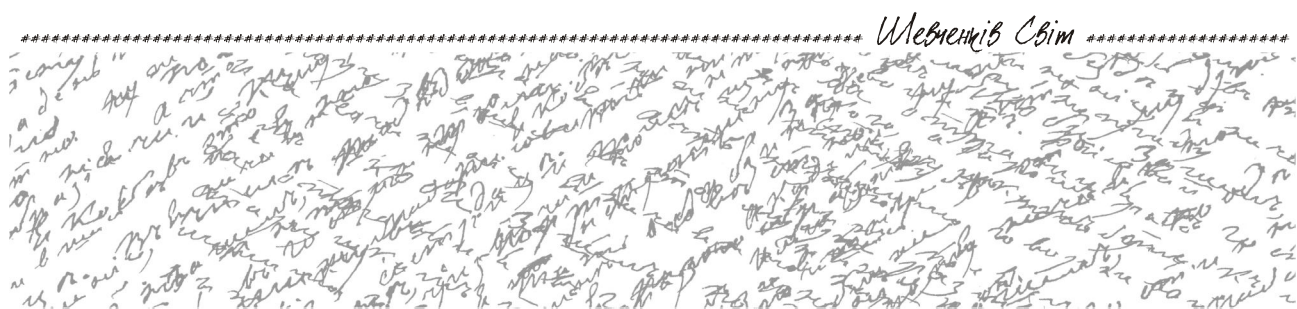
In this article the concept of the Soul State in the literary works of Taras Shevchenko is investigated. It is underlined its national and independent character. It is analyzed its general meaning of this concept in the poems and outlook of Shevchenko.

Key words Soul State, Taras Shevchenko, concept, outlook of the poet.

В статье исследуется концепт Духовной Державы в творчестве Тараса Шевченко. Сделано акцент на ее национальном и соборном характере, определяется доминирование этого концепта во всем творчестве поэта и его мировоззрении.

Ключевые слова: Духовная Держава, Тарас Шевченко, концепт, мировоззрение поэта.

Держава є вищою формою вияву та реалізації нації. Україна-Русь після свого злету у князівську епоху та розвитку у гетьманські часи пережила період бездержавності, але засвідчила колосальну волю до власної державності у нову епоху. І цю непорушну волю української нації до власної державності загартували ідеї Духовної Держави Тараса Шевченка. З Духовної Держави митця народилася незалежна Україна як політичний організм. Він дав українській нації ідеал державної

самостійності України, в якому переплелися воля, правда і справедливість. І доповнює цей ідеал християнський гуманізм поета, породжений істинною релігійністю митця. Шевченкова Держава Слова лягла в основу модерної національної держави Україна. Саме Слово поет надавав визначальної ролі зброї, що здатна подолати будь-які перешкоди на шляху національного самоздійснення. Основою політичного світогляду поета є соборна українська душа. Саме тому постать і творчість Тараса Шевченка не можна підпорядковувати сучасності, певним політичним переконанням. Можна лише актуалізувати конкретні його ідеї, поглянути на модерний час через призму слова й думки великого митця і мислителя.

Тараса Григоровича Шевченка традиційно називають пророком, часто не вникаючи у суть цього поняття. Пророк – не лише віщун і ясновидець. Відповідно до Біблії, пророк – виразник глибоко гуманістичного і демократичного світовідчуття, борець зі злом – як світовим, що протистоїть добру, так і національним, соціальним. Він – поборник правди, добра і справедливості. Шевченко дійсно був пророком свого народу, здатним не лише боротися за нього, а й гостро викривати, картати його вади. Саме тому він, як наголошує І. Дзюба, «дав могутню силу національній самокритиці, без якої не було б нашого відродження ні в XIX, ні в XX століттях» [4, с. 7]. Слід зауважити, що мотив національної самокритики є найбільш яскравим показником зрілості й глибини національної свідомості. Тільки особистість високо свідомою, з історичним баченням перспектив розвитку своєї нації, здатна на аналіз і критику історичного минулого з безпосереднім проектуванням його на сучасну добу.

Мотив національної самокритики у Шевченка передусім проявляється у гострій критиці вчинку Богдана Хмельницького у поемі «Великий льох». Тут звучить потрійна анафема гетьману за те, що уклав Переяславську угоду, присягнув на вірність Петру I і Катерині II. Як наголошує Ю. Барабаш, «відповіддю-пересторогою «новим ляхам», холопам петербурзького «лютого Нерона» була своєрідна поетична післямова до «Гайдамаків» – вірш «Холодний Яр» [...] Відповіддю була й сатирична поема «Сон» – «У всякого своя доля» [1, с. 383]. Тарас Шевченко чітко розрізняв національне й етнічне. В одному з листів він писав: «А на Україну не поїду ... там лише сама Малоросія». Так у його інтерпретації назва «Україна» поступово набирала характеру політичного і державного. Також Шевченко дуже добре розрізняв два присутні відмінні один від одного поняття – «народ» і «нація». Народ у розумінні Шевченка – це велика кількість людей, які живуть на одній території. Натомість «нація» для нього – це вже історично зумовлена спільнота, об'єднана єдиною мовою й територіями. До цього розуміння феномену нації Шевченко йшов тривалий час. Воно формувалося на різних етапах його творчості, у контексті відмінних політичних умов. Він утверджував свою націю передусім власною літературою.

Розчарування у здатності національної еліти боротися за українську самостійність породило її гостру критику в циклі «Три літа». Творячи образ колишньої «славної України», Шевченко спостерігає прірву між нею і тогочасною Малоросією. Він не просто творив образ так званої «ідеальної» України, а прагнув, як наголошував Є. Маланюк, «оживити гоголівські мертві душі української шляхти і розкрити очі ошуканій кріпацькій масі, себто сполучити й

оживити спаралізовані складники нації, вдихнути історичне життя в завмерлий національний організм» [5, с. 37]. Шевченко гостро засуджує козацьку старшину, що зрадила свій народ, ставши на службу загарбникам, звертаючись до сучасників у поемі «І мертвим і живим...»:

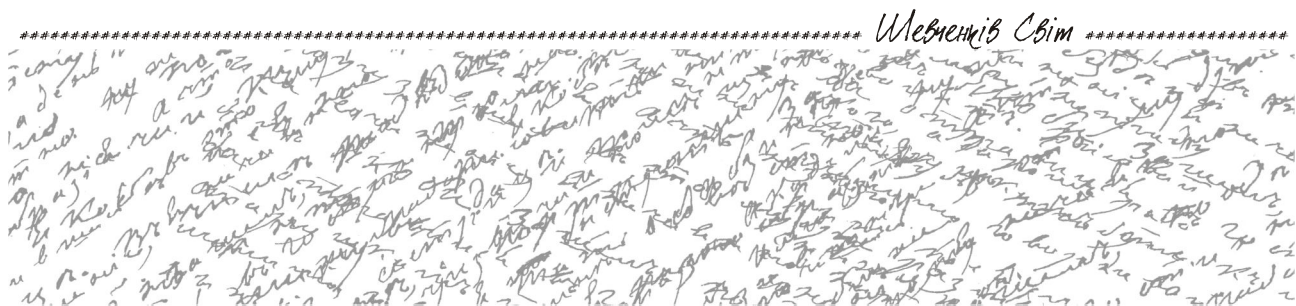
*Так от як кров свою лили
Батьки за Москву і Варшаву,
І вам, синам, передали
Свої кайдани, свою славу!*

Духовна держава Тараса Шевченка будується на силі національного духу і національній волі. Вона світоглядно близька до ідей Великої французької революції, ідей вольності в козацьких літописах, особливо до ідеї незалежності в «Історії Русів». Шевченко картав свій народ, зокрема його еліту, аби виховати у ній прагнення бути освіченою, патріотичною, стати на бік народу. Творячи образ держави, Тарас Шевченко часто використовує образи «брати» і «мати» для позначення тих стосунків, які хотів би бачити між українцями. В його інтерпретації держава – це власна хата, де родина живе у гармонії, заснованій на кровних зв'язках і традиції. Митець послідовно називає Україну Матір'ю. Це – символ Вітчизни. Таким чином він наголошує на кровній, моральній та психологічній єдності українського суспільства:

*І на оновленій землі
Врага не буде супостата,
А буде син і буде мати
І будуть люди на землі.*

Заклики до єднання нації характеризують Шевченка як послідовного самостійника і державника. Він виходить із того, що задля реалізації цих ідей гетьманам можна простити їх аристократизм і соціальну політику, але не можна вибачити москвофільства і роялізму. Тому значною мірою Шевченко підтримує ідеологію гетьманську і старшинську, коли вона не суперечила інтересам України. Загалом митець синтезував і художньо осмислив кращі традиції державності на теренах України. Йому імпонували традиції Києворуської держави з її прагненням до незалежності політичної та церковної, Козацької держави з її вольностями, європейська державницька традиція середини XIX століття, де визначальним було культивування національної ідеї й патріотизму.

Шевченкові борці за волю України завжди є національними патріотами, для них мета боротьби – вільна й незалежна Україна. Поеми «Великий льох» і «Сон» свідчать про те, що вже у середині 40-х рр. Шевченко чув про декабристів, вважав їх справжніми революціонерами і борцями за волю. Позиції та ідеї декабристів не лише істотно вплинули на формування політичного світогляду українського митця, а й прозвучали у його творах. Можливо, приклад декабристів підштовхнув його до участі у діяльності Кирило-Мефодіївського братства. Утопічний ідеал Шевченка, що став результатом мислення митця, а не політичного діяча, суттєво змінився після участі у діяльності цієї політичної організації. Загалом середину XIX століття у духовному житті України-Малоросії позначило утвердження ідеї української нації, що було характерним фактично для всіх

слов'янських народів. Тоді у Росії молодь захоплено читала «Філософічний лист» П. Чаадаєва, у Польщі – «Книги польського народу і польського пілігримства» А. Міцкевича. У Чехії біля джерел національної ідеї стояли Я. Колар і Т. Масарик. «Промови до німецької нації» Ф. Фіхте живили німецьку національну ідею. Ж. Мішле у трактаті «Народ» обґрунтував французьку ідею. В Україні творцями національної політичної ідеї стали члени Кирило-Мефодіївського братства і Тарас Шевченко.

Безперечно, політичний світогляд товариства став важливим чинником у формуванні суспільних позицій Т. Шевченка, який збагатив його більшою увагою до особистості, зокрема української людини як представника нації. Загалом національно-визвольна ідея у Шевченка безпосередньо пов'язана зі свободою особистою, вона реалізується у трьох вимірах: свобода особистісна, свобода національна і свобода суспільна. Тарас Шевченко осмислює ці три аспекти, стоячи на тому, що повна свобода можлива лише за умови реалізації цих трьох вимірів. Хоча ще до знайомства з Товариством Шевченко сформував власний національно-політичний ідеал, що являє собою фактично ідеал політичної незалежності України, досягнення якого потребує і вимагає досить радикальних методів боротьби. Власне, ідея про політичну самостійність України є магістральною для творчості Тараса Шевченка. Вперше вона прозвучала у його ранніх романтичних творах і поступово перейшла у передсмертну філософську лірику, ставши основою авторського світогляду. Тараса Шевченка дослідники відносять до так званого радикального крила братства, оскільки існували певні його розходження з поміркованими поглядами братчиків. Але революція Шевченка, як і його держава, мала перш за все духовний характер. Він був митцем, тому вірив у силу Слова, його здатність виховувати народ і будувати державу.

Шевченко назавжди став для України частиною її національного буття. Особиста доля поета і доля його народу нерозривно пов'язані між собою. У суті Шевченкового феномену як особистості відображено суспільну і духовну суть його Вітчизни. Як наголошує В. Горський, «світ України для Шевченка утворюють два головні компоненти – це світ українського села і світ козаччини. Співвідношення між ними не однакове. За частотою поетичних звернень світ села явно перевищує другу головну цінність – світ козацтва. Це зумовлене й не однаковим значенням, яке надається цим двом найважливішим складникам світу України. Якщо світ козацтва уособлює українське минуле, то світ села – позачасовий, як світ органічно пов'язаної з ним природи з її вічним рослинним циклічним життям. Світ села – це передусім світ сакрального ідеалу, що відтворює модель України як ідеальної цілісності» [3, с. 165].

Гетьманщина в інтерпретації Шевченка постає як форма ідеального існування. Її світ він проектує на проблеми сучасні й на майбутнє. Тут митець виходить з ідеї, що світ буде звільнений від зла – це неминуче. І участь у цій боротьбі своїм Словом він вважає особистою справою, покликанням і місією на життєвому шляху. Шевченко стояв на позиціях свідомого демократизму та політичного радикалізму. Він послідовно проголошував пріоритет загальнолюдських цінностей, всеслов'янську соборність, замирення вселюдське на засадах рівності, справедливості, правди:

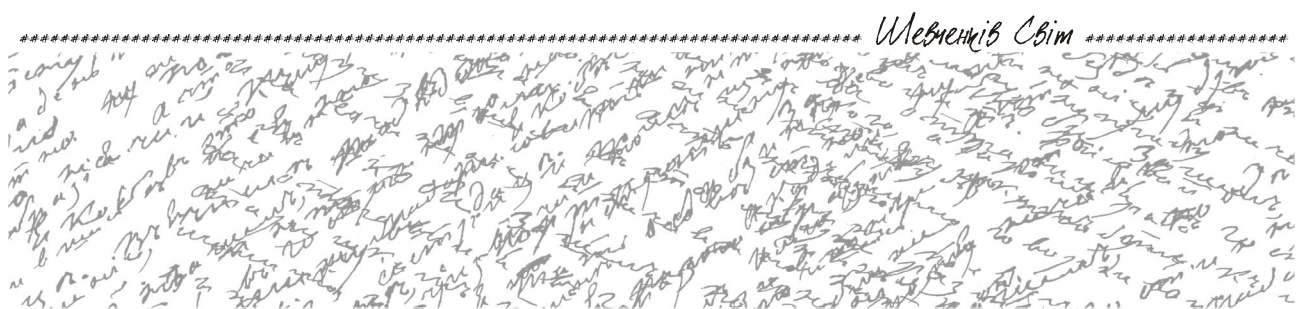
Чи є що краще, лучче в світі,
 Як укупі жити,
 З братом добрим добро певне
 Пожить, не ділити?
 («Псалми Давидові»)

Шевченкові близькі ідеї панславізму і соціального реформаторства. Об'єднання слов'ян митець вважає історичною необхідністю та неминучістю, підтримуючи основну думку «Книги буття українського народу» – історія є намалюваний Богом людству шлях до спасіння. Одним із визначальних суспільно-політичних образів Шевченка є «Цар всесвітній, цар волі» – Ісус Христос, що виступає втіленням ідеї правди, волі, духу України. Це підтверджує характерне для Шевченка «помоліться на волі», оскільки «щастя національного визволення має увінчатися вільною молитвою» [4, с. 303]. Шевченків «проект України передбачає різні, немовби прямо протилежні варіанти здійснення: з одного боку, – «настане суд», а з другого, – «заплакана мати» «благословить дітей своїх» [4, с. 308]. Але вони пов'язані та взаємозалежні. Люди повинні схаменутися через просвітництво або бунт. Шевченко тривалий час розмислював, який шлях є більш ефективним, а з часом він прийшов до усвідомлення неефективності обох цих шляхів. Його сподівання на національне порозуміння між «освіченим панством» і «незрячими, гречкосіями» не виправдалося.

У «Псалмах Давидових» Шевченко говорить із Богом про державну і національну долю свого народу. Біблійна основа дає йому відчуття соціальної та моральної правоти. Переспіви біблійних псалмів він використовує для утвердження тих ідей, які вважав життєво важливими для української нації. Пізніше біблійна тематика живитиме його творчість як визначальна. Шевченко збентежений занепадом окремої особистості, що врешті представляє падіння народу, нації, неможливість стояти за колишні славні козацькі традиції та звичаї. У такій критичній ситуації він готовий навіть на роль єдиного воїна у полі, твердо знаючи, що його зброя – слово. Шевченко твердо вірить у силу і могутність свого слова, його здатності захищати і перемагати.

У вірші «Ісаїя. Глава 35» Тарас Шевченко змалював власний образ ідеального суспільства. Це його своєрідний утопічний ідеал, втілення якого він волів би бачити у реальному житті. Утопічність цього ідеалу зумовлюється неможливістю втілитися у житті в ті часи, коли Шевченко жив і працював. Ця держава схожа на «Іорданові святіє луги зелені, береги!» Слава покриває її своїм омофором, підбитим добром і волею. У цій країні:

І спочинуть невольничі
 Утомлені руки,
 І коліна одпочинуть,
 Кайданами куті!
 У цій новій державі
 Незрячі прозрять, а кривие,
 Мов сарна з гаю, помайнують.
 Німим отверзуться уста;
 Прорветься слово, як вода,

І дебрь-пустиня неполита,
 Зцілющою водою вміта,
 Прокинеться; і потечуть
 Веселі ріки, а озера
 Кругом гаями поростуть,
 Веселим птаством оживуть.
 Оживуть степи, озера,
 І не верстовії,
 А вольнії, широкії,
 Скрізь шляхи святії
 Простеляться; і не найдуть
 Шляхів тих владики,
 А раби тими шляхами
 Без гвалту і крику
 Позіходяться до купи
 Раді та веселі.
 І пустинню опанують веселії села.

Це той ідеал, який Шевченко вимріяв, викохав у своїй свідомості упродовж багатьох років осмислення тогочасного суспільного і соціального життя. Очевидно, він сам розуміє жорстоку невідповідність свого утопічного ідеалу з тогочасними реаліями, але все ж виносить його на розсуд читачів, спонукаючи силою спільного мислення наблизити його хоча б на крок до втілення у життя. Ще у «Заповіті» Шевченка прозвучали поетичні метафори апокаліптичного характеру, а форми і шляхи боротьби визначає конкретна ситуація. Тож певна трагедійність у змалюванні цього ідеалу присутня і в переспівах псалмів. Загалом соціальна етика і соціальний пафос Шевченка відповідають пафосу біблійних пророків, «апокаліптичне, євангельське супроводжує пророче» [4, с. 316]. Шевченко водночас трагічний та оптимістичний. Він розуміє трагічність національного становища українців, а водночас кидає у суспільство і збурює його своїм ідеалом Духовної держави, виявляючи свою готовність зламати всі перешкоди на шляху здійснення спроби його втілення у житті, хоч би яким неможливим це видавалося.

Тарас Шевченко стверджує тезу, що «у своїй хаті своя правда, і сила, і воля». Його мрію про справедливі закони відображено в урочистій сцені виборів гетьмана у поезії «У неділеньку святую». Він захоплюється одностайністю сільської громади, православного братства, козацького товариства. Політичний ідеал незалежної України Шевченка асоціюється з демократично обраною владою і законами, однаковими для всіх правами, з громадською злагодою, єдністю у рішеннях та ідеях. Головне для нього – свобода. З індивідуальної свободи народжується свобода політична і державна. Очевидним є те, що, як твердить Василь Барка, «в Шевченка поняття свободи при всенародному і вселюдському значенні мало найбільш персональний характер, порівнюючи з поезією всіх його сучасників; для нього воля народу була одночасно конкретною і особистісною волею кожної окремої людини в загальному складі. Шевченкові чужий модель ідеологічного походження – з «програм», що озвучували народ,

ніби отару в загоржі, звідки виводять «єдиним махом» на пастівник свободи і зоставляють худобою під батогом нового «хазяїна» [2, с. 96]. Митець чітко усвідомлює власне покликання, яке висловлює у поезіях «Заповіт», «Думи мої, думи мої», «Мені однаково...». Він готовий на максимальну самопожертву в ім'я свого народу та України.

Тарас Шевченко був насамперед митцем і пророком. Як мислитель він витворив власний образ та ідеал держави. Його держава є Духовною Державою. Шевченко вибудовує систему суспільних, духовних і морально-етичних цінностей, а не економічних. Саме перші лежать в основі його державницької концепції. Він був національним ідеологом, котрий окреслив той концепт держави, який має стати скелетом духовною основою національного організму, надати йому державної сутності. Тарас Шевченко став центральною постаттю не лише для літератури, а й для історії національної державницької традиції, витворивши власну політичну концепцію. Справедливо зазначає І. Дзюба, що «Шевченків, умовно кажучи, проект України передбачає різні, немовби протилежні варіанти здійснення: з одного боку, – «настане суд», а з іншого – «заплакана мати» благословить дітей своїх». Але вони не взаємовиключні, а взаємозумовлені» [4, с. 282]. Етнонаціональна програма, що її сформував Шевченко, стала стратегічною духовною домінантою української нації на багато століть уперед. У його самовизначенні закладено генотип української нації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барабаш Ю. Вибрані студії. Сковорода. Гоголь. Шевченко. – К.: Видавничий дім «Киево-Могилянська академія», 2006. – 741 с.
2. Барка В. Правда Кобзаря. – Нью-Йорк: Б. в., 1961. – 289 с.
3. Горський В. С. Історія української філософії. Курс лекцій. – К.: Наукова думка, 1996. – 285 с.
4. Дзюба І. Тарас Шевченко. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2005. – 704 с.
5. Маланюк Є. Книга спостережень. Статті про літературу. – К.: Дніпро, 1995. – 427 с.
6. Шевченко Т. Том перший. Поезія. 1847–1861 // Шевченко Т. Повне зібрання творів у дванадцяти томах. – К.: Наукова думка, 1991. – 527 с.
7. Шевченко Т. Том другий. Поезія. 1847–1861 // Шевченко Т. Повне зібрання творів у дванадцяти томах. – К.: Наукова думка, 1991. – 589 с.

